

4. A tanulni vágyók részére gondoskodni kell tanfolyamokról, melyekben a választott tárgy tanulásához szükséges alapismereteket megszerezni lehessen: ez a valódi munkásgimnáziumok feladata.

5. Könyvtár és laboratórium álljon a hallgatók rendelkezésére, hol szakemberek útmutatása mellett a fölserkentett szellemi munka megindul.

6. Az állam támogassa a társadalmat nagyobb segéllyel, de ruházza föl autonom jogkörrel, hogy a társadalom a szabadoktatás intézményeit magáéinak tekintse.

7. Előadói kar szervezendő és a szabadoktatás alapelveit tartalmazó utasítások formájában sajátos hivatására előkészítendő.

8. A szemléltetés eszközeiről egy katalógus készítendő, mely kivált a vetítésre alkalmas diapozitív és más képek jegyzékét tartalmazza. Központból maga az állam intézkedhetik, hogy az ily eszközök kölcsönzés formájában bizonyos használati díj fejében kaphatók legyenek.

9. A népkönyvtárak mellett a nyilvános könyvtárak használata tétessék lehetővé, mint ez már a fővárosban meg is van. A vidéken ugyanez teendő.

10. Az előadás lehetőleg élőszóval történjék.

Megjegyzés. Értekezésemben nem reflektáltam a Vasárnapi előadásokat rendező bizottság munkásságára, az iparostanoncok tanítására, a kereskedelmi miniszterium által rendezett tanfolyamokra, valamint külön kérdésnek tekintem a falusi iskola kérdését.

HEGEDŰS ISTVÁN.

KATONAI TUDOMÁNYOK AZ EGYETEMEN.

— Felolvasás a Magyar Pædagogiai Társaságban 1914 nov. 21-én. —

Négyszáz esztendeje, hogy az 1514 : LX. törvénycikk a magyar tanulónak eltiltotta a fegyverviselést. «A javadalommal el nem látott papok — úgymond — és az iskolákban lakó tanulók ezentúl fegyvert és puskát ne viseljenek. Mert ha a pap vagy tanuló (hacsák az országon kívül nem akarna menni) ezentúl fegyvert vagy puskát hord, azt fegyverének vagy puskájának elvétele mellett parasztkézzel is szabad elfogni és megkötözve ha főpapja vagy főesperesse közel van, annak, különben pedig az esperes kezébe kell adni, aki köteles őt főpap urának vagy a főpap sáfárának kezéhez szolgáltatni, hogy börtönbe vesse és súlyosan megbüntesse.» Ugyanakkor a XXIV. t. c.

kimondta, hogy a parasztárulás örök emlékére a király püspökké többé senkit se tegyen meg, aki paraszt nemzetségből származik.

A tanulóknak így kellett vezekelniök azért, hogy most négyszáz esztendeje a magyar köznép legnagyobb forradalmához csatlakoztak s annak ügyét ékesszólásuknak és karuknak erejével egyaránt előmozdították. Most megfosztották őket a nemeseket megillető fegyverektől s attól a reménytől, hogy szorgalmas tanulásuk jutalmául idővel főpapok lehessenek.

Azonban II. Ulászló király éppen e törvényekkel egyidőben hagyta jóvá Werbőczy Hármaskönyvét, mely (I. 4.) kimondta, hogy valóságos nemességet nemcsak katonai étellel, hanem tudománnyal vagy egyéb lelki és testi adományokkal s erényekkel is lehet szerezni. Megkülönböztetése nem volt új dolog. Már a római jog ösmerte azt, mikor *peculium castrensense*nek, saját hadi szerzeménynek nevezte a katonai szolgálattal nyert fekvő jószágot és birtokjogot s *peculium quasi castrensense*nek, saját polgári szerzeménynek azt, amit valaki tudománya vagy ösmereitei jutalmául kapott. Ami pedig az egyházi pálya megszorítását illeti, azt elérni amúgy sem lehetett oly egyházban, melynek egyik középkori pápája leszállt ragyogó trónjáról, hogy kezecsoljon egy öreg parasztasszonynak: édesanyjának; egy másik pedig ami IV. Béla királyunknak, ki a parasztpüspököt kinevezni vonakodott, keményen megírta, hogy minden ember egyenlőnek született.

Werbőczy azonban egy katonás nemzetnél nem hiában emelte ki, hogy nemes nemcsak a vitéz lehet, hanem a tudós is. Most négyszáz esztendeje amiatt panaszkodott, hogy nemzetünk a tanulmányoktól idegenkedett és kezdettől fogva hadi dolgokra adván magát, a többi tudományokkal nem törődött; pedig — Euripideszszel szólva — ő maga a törvény- és jogtudományt az esti és a hajnali csillagnál is csodálatosabbnak tartotta. Magát a jogtudományt az isteni és az emberi dolgok ismeretének tartotta, mely megtanít a jogra, vagyis arra, mi az igazságos, mi az igazságtalan. Hármaskönyvét maga is tankönyvnek szánta s azért írta meg «hazánkfiaiinak megszokott, egyszerű nyelvén», mert lelke előtt magyarjaink lebegtek, kik a klasszikus munkák helyett — úgymond — inkább a fegyvert és azt forgatták kezökben, ami nélkül sem nem vehettek, sem nem arathattak. Hiszen a törvényeket, amiket mindenkinek meg kell tartania, úgy kell előadni, hogy az olvasók azt, amit parancsolnak, könnyen megérthessék. Mindezt nem hazánk akkori egyetlen főiskolájának, a pécsi egyetemnek valamely jogtudományi katedrájáról hirdette; de könyvét, melynek megírásában inkább a tanítás, mint a törvényhozás szempontjai vezették, a pécsi joghallgatók már bizo-

nyára mint tankönyvet használták. S közönyösen tanulhattak-e olyan könyvet, mely azt hirdeti, hogy a haza rendkívül nagy szeretetét minden hazafi a szívében hordja? Ez a szív nem dobbant-e nagyot, mikor Verbóczy (az 1505. évi rákosi határozatban) arra tanította az ifjúságot s az egész nemzetet, hogy Isten előtt az a legkedvesebb, az emberi természetnek az felel meg legjobban, ha üdvösen gondoskodunk a hazáról és az egész emberi társadalomról; ha a haza és a nemzet javára fordítjuk minden igyekezetünket, fáradságunkat, iparkodásunkat. Amikor a haza veszedelemben van, egymáson segítünk, az ellenséggel szembeszállunk, a hazáért holtig, mindaddig harcolunk, míg Isten segedelmével az országot meg nem szabadítjuk, a támadástól, háborgatástól meg nem mentjük, előbbi nyugalomba vissza nem helyezzük. És amikor már elérkezett a nagy elhatározások ideje, ki nem érezte volna *Lajos* királyhoz (1524.) a haza nevében intézett intelmének erejét, hogy a király, aki több országon uralkodik, veszedelem idején máshová vonulhat; de nekünk csak egy hazánk van: sorsunkat ennek a sorsától nem választhatjuk el.

A jobbak nem is választották el. Egykorúak nem írják, de a későbbiek úgy tudják, hogy a mohácsi csatában, 1526-ban, a *pécsi egyetemnek* háromszáz hallgatója halt meg a hazáért. A tudományt megillető peculium quasi castrense nyomában a valóságos peculium castrense járt: vitézi halálukkal szereztek dicsőséget, olyan örök birtokot, melyet tőlük senki sem vehet el. Azonban a pécsi egyetem, amelynek — *Istvánffy* szerint — még ezután is valami 2000 hallgatója volt, teljesen elpusztult, mikor a város 1543-ban a nagy *Szulejmán* szultán hatalmába jutott.

Egyetlen főiskolánk megszűnése után öt esztendővel az országgyűlést az istenfélő tudós férfiak megfogyatkozása már aggasztotta; az tehát (az 1548: VII. és XII. t.-cikkeken) intézkedett, hogy gimnáziumokban s egyéb iskolákban jóra való, nagyreményű ifjak az üdvös tudományokkal foglalkozhassanak. *Báthory* István lengyel király szintén észrevette, hogy a török hódítás következtében hazánk tudományos tekintetben is szerfelett hanyatlott. Azért alapította meg az ország új főiskoláját, a *kolozsvári első egyetemet*, mert — mint az alapítólevélben 1581 május 12. mondta — a tudományok iránt érzéketlen katonák a kegyességgel, buzgósággal nem törődtek s így az élet minden szépsége elveszett. Jó papok és jó tanárok nevelésére törekedve, a hittani és bölcsészeti kar felállításával kívánt gondoskodni a vallás, a tudományok és Erdély sorsáról, melynek boldogsága, szabadsága, művelődése és dicsősége iránt — saját szavai szerint — annyira érdeklődött. Arra nem gondolt, hogy *Verbóczy* népe számára jogikart szervezzen; de foglalkozott azzal a gondolattal, hogy az

ifjúság számára talán az egyetemmel némi kapcsolatban, egyháziak és világiak számára *katonai iskolát* állítson fel. Hiszen még a papok is harciasak voltak; erre a hajlandóságra tehát az eszmék, a tudományok terjesztésében is ügyelni kellett. Egy jezsuita, *Possevino* Antal arra figyelmeztette az egyetemalapító Báthoryt, hogy az ifjúsággal a katonai tudományok alapján kell más tudományokat is megkedveltetni. A történelemben a pogány és a keresztény fejedelmek tetteiről, a földrajzban a várakról és a városokról tanulnának s megfelelő gyakorlatok kíséretében sajátítanák el a katonai tudományokat. Más hasznos dolgokkal is foglalkozhatnának; ha pl. tudnák, hogy tanulmányaik bevégeztével tisztek, kapitányok lehetnek, ifjú korukban erényes életre törekednének s talán az egyházba is visszatérnének. Néhány esztendő múlva az ifjak csapata a fejedelemnek díszére, az országnak pedig javára válnék.

Az oroszverő dicsőséges király és fejedelem, aki a könyvet sohasem tette le kezéből, unokaöccsét, *Báthory Zsigmondot*, más nyolc nemes ifjúval együtt *Leleszi* János vezetése alatt valóban ilyen szellemben neveltette. «Bár százan volnának!» sóhajtott *Ferrante Capeccio*, a kolozsvári egyetem rectora; de a nagy király csakhamar anélkül hunyt el, hogy az iskolát felállíthatta volna; sőt két évtized múlva, a polgárháború zavarái közt, a csonka egyetem működése is nagyon hosszú időre, egészen a század végéig megakadt. *Bethlen* Gábor fejedelem gyulafehérvári főiskolája és *Pázmány* Péter nagyszombati egyeteme csak theologiai, filozófiai és filológiai tanulmányokra szorítkozott. *I. Rákóczi* György fejedelem collegium aulicuma *Keresztury* Pál vezetése alatt, szintén inkább theológiára tanította a fejedelemnek és a főuraknak katonai szolgálatokra hivatott fiait.

Azonban *Zrinyi* Miklós azt hirdette, hogy a katonai tudomány nem született velünk, hanem meg kell tanulunk; és kikelt ama magyar közmondás ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni. «Hiszen — úgymond — az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sehonnan annyi segítséget nem veszen, mint a tanulásból és a história-olvasásból.» De a felállítandó magyar hadsereg betanítására külföldi tiszteket keresett; mert «egy nemzet sem szégyenli, ha kell, szolgálatába fogadni a jó hadi tanítókat. Nem szégyen attól tanulni, aki többet tud; szégyen tudatlanságban megkötni magát és nem tanulni.» A katonai tudományok főiskolai tanítását nem sürgette, de a magyar hadtudományi irodalom megindítása az ő halhatatlan érdeme.

A XVII. században magát a tábort tekintették hadiskolának, de nem szívesen eresztették oda a tanítókat és a tanulókat, akiket katonáskodással nem akartak elvonni tulajdonképeni hivatásuktól.

Az 1624. évi erdélyi törvény éppen a harmincéves háború viharai közt mondta ki, hogy «akik valóságos igazsággal prédikátori vagy mesteri hivatalokban, vagy a deáki tudománynak tanulásában foglólódnak, azoknak megakadályoztatásuk, háborításuk semmi rendtől ne legyen.» Annál szigorúbban büntették azokat a jobbágyfiúkat, kik csak azért jártak iskolába, hogy ne robotoljanak és ne katonáskodjanak.

Valóban megható, hogy a háromfelé szakadt szegény Magyarország, amely ki nem fogyott a háborúból s amelynek földművesei kardosan szántottak, vetettek, arattak, mert minden pillanatban készen kellett állaniok a támadások visszaverésére: ez az ország milyen gyöngéden tartja vissza a háborúban való részvételtől a tanuló ifjúságot, hogy papokban, tanítóknak, íródeákokban s más tollforgató emberekben ne legyen fogyatkozása. *Bericsényi* Miklós a nagyszombati egyetem hallgatóinak a szabadságháború idején nem engedte meg, hogy szembeszáljanak a bécsi egyetemi hallgatókkal, akiket a császáriak a határszéli sáncok védelmére küldtek. Míg a bécsi deákokat tanáraik arra buzdították, hogy amilyen jól forgatták a tollat, olyan jól forgassák most a kardot is, *Bericsényi* otthon tartotta a nagyszombatiakat; mert — úgymond — elég katonája, de kevés tudós embere van a hazának. *Thoroczkay* István is azért nem eskette föl *Rákóczi* hűségére a nagyenyedi tanárokat és deákokat, hogy az ellenség se háborgassa őket tudós munkájokban; de a két fűzfa regéje s egy síremlék ma is őrzi a *Rákóczi*ért s a hazáért elesett nagyenyedi deákok vitézségének emlékét; és őrzi az a gyönyörű, a világtörténelemben majdnem páratlan hagyomány, hogy a bujdosó diákok azután egyideig a székelykő barlangjaiban hallgatták tanáraik előadásait. E csendes munkához a nyílt háborúnál is nagyobb lelkielő kellett.

Rákóczi mégsem ok nélkül panaszkodott, hogy a nemesifjak járatlanok voltak a katonai tudományokban és a katonai ismeretekben; azok az érzelmek, amelyeknek vérökben kellene lenni, bennök elhidegültek s a hadi dicsőséget, amelynek keresésére a magyart, természetes ösztöne sarkalja, egészen elhanyagolták, s ferde neveltetésök következtében inkább az álbecsület és az álerény agyrémeit bámulták. Hiában voltak vitézek, erősek, jóakarátúak, tanulékonyak, rendíthetetlenül bátrak: a szabadságot egy nagy nemzetnek a hadtudományokban jártas, gyakorlott, harcokban megedzett, jól fölszerelt, jól élelmezett, tüzéséggel bőven ellátott hadseregével szemben el kellett vesztetniök. Pedig — úgymond — ha akadtak volna, akik őket a hadi tudományokra oktatják, bizonyosan örömezt tanultak volna. Módot akart rá nyujtani.

Már 1705-ben tervezte, hogy Magyar- és Erdélyország számára

egy-egy *tisziképző katonai akadémiát* állít fel s azoknak szervezését *Széter* János brigadérosra, a tüzérség főfelügyelőjére bizza, aki a francia hadi akadémiában tanult. Ezeknek az akadémiáknak magva a nemes ifjak társasága lett volna, s az alapszabályokban a fejedelem kijelentette, hogy tiszt idővel csak az lehet, aki ebben a seregben érdemesen szolgált. A társaság zászlaja alatt levő nemes ifjúság a fejedelem oldala mellett és szeme előtt nevelkedett, hogy hazájához való szeretetét az isteni félelemmel együtt több tudományokkal és jóságos erkölcsökkel tanulja és gyakorolja». Amikor Kolozsvárt, 1707 április 24-én az első száz ifjú az eskü elmondása után térdre borult előtte, Rákóczi megölelte, megcsókolta valamennyit. Egy tanuló ifjú se feledkezék meg soha a legnemesebb magyarnak erről a csókjáról és arról a szent lelkesedésről, mellyel az ifjúság zászlaját utóbb a sárospataki templom oltára előtt a seregek urának oltalmába ajánlotta. Hiszen Rákóczi arra a magyar ifjúságra gondolt, mely tudományban, katonai ösmeretekben, vitézségben, lovagiasságban a hazának reménye, szemefénye, büszkesége.

Alkotását és terveit az események elsodorták; de eszméi a megalkuvó nemzetet is gondolkodóba ejtették.

A rendes katonaság felállítása után nyolc esztendővel az 1723 : LXX. t.-c. kívánatosnak tartotta, hogy az akadémiákon ne csak böleseleti, hittani és jogi tudományokat, hanem — külföldi egyetemek példájára — olyan tárgyakat is tanítsanak, melyek a polgári és katonai szolgálatra készítenek elő. Ez a nagyszombati, kassai és kolozsvári egyetemek kibővítésével, vagy egy magyar *hadtudományi (nemesi) akadémia* felállításával történhetett volna meg. Az országgyűlés úgylátszik az elsőre gondolt, mikor az 1741 : XLIII. t.-c.-ben köszönetet mondott Mária Terézia királyasszonynak a nagyszombati nemesi nevelőház jobb karba helyezéséért s azért, hogy a nemes ifjúság jobb nevelése és oktatása érdekében intézkedni fog. A másodikra nézve a rendek semmiképen sem tekinthették megoldásnak, hogy 1752-ben megalapította a wiener-neustadti katonai akadémiát; hiszen még az 1792 : IX. t.-c.-ben is sürgetniök kellett, hogy a katonai akadémiákban a magyar ifjúságot is kiképezzék hadiszolgálatra. A magyar testőrség felállításában (1760.) sem a nemes ifjak kiművelésére, hanem az udvar fényének emelésére való törekvést vettek észre, bár örömmel és büszkeséggel látták az ifjaknak irodalmi és tudományos törekvéseit.

Az 1723. évi rendek kívánásait határozottabban mondták el az 1802. éviéik, mikor a IV. t.-c. ben elrendelték, hogy addig is, míg a nemes ifjaknak a hadi tudományokban való kiképzésére akadémiát állíthatnának fel, a pesti egyetemen egy tanszékot szerveznek a

katonai tudományok előadására; egyúttal pedig törvénybe iktatták azokat az alapítványokat, melyeket egyesek tettek, hogy a bécsi katonai akadémiában, míg az országban hasonló intézet nem lesz, nemes ifjakat képezzenek ki a hadi tudományokban.

Mikor azután az 1807. évi országgyűlésen a karok és rendek a honvédelem ügyét tárgyalták, «tanácskozásait — a VII. t.-c. szerint — nemcsak a jelen időre, hanem a jövőre is kiterjesztették; s hogy fiaik és utódaik nemcsak erővel, hanem annál hathatósabban: tudománnyal is tudjanak hazáért, ősi alkotmányért és a felséges uralkodó házáért harcolni: a király iránti hódolatuk és honszeretetök érzelmeitől indítva, önkéntes ajánlataikból jelentékeny alapot gyűjtöttek össze, melyből az országban *nemzeti katonai akadémiát* állítani és a hadi tudományokat fejleszteni lehessen. Ennek, a Ludovika királynéről elnevezett akadémiának a törvények szerint az a főcélja, hogy benne a magyar ifjúságot oly tudományokra oktassák s oly nevelésben részesítsék, melynélfogva a rendes hadseregben s a (nemesi) fölkelésekben a haza hasznos szolgálatára alkalmasak és képesek legyenek. Megengedték azonban, hogy a benne nevelt ifjak állami szolgálatba is léphessenek. Ellenben az újraszervezés idején az 1872: XVI. t.-c. szerint az a m. kir. *honvédségi Ludovika-akadémia* rendeltetése, hogy egyfelől önként jelentkező hadapródokat képezzen ki alkalmas tisztekké a honvédség keretei részére, másfelől szolgálatban levő kitünő honvédtiszteknek alkalmat nyújtson, hogy magukat a hadtudományokban tovább képezhessék. Ez a felsőbb tanfolyam a tényleges állományú honvédtiszteknek mindenestre módot nyújtott, hogy a katonai tudományokkal egyetemi fokon foglalkozzanak. De mindakét tanfolyamban megvolt és megvan a numerus clausus. 1848-ban, a szabadságharc idején sem sikerült a kormánynak az a terve, hogy más ifjakat is a Ludovika-akadémiában, vagy magán az egyetemen készítsen elő csapattiszti feladatokra. A viszonyok nem kedveztek a rendszeres tanulmányoknak. Mindamellet a kormány 1848 november 16-án az egyébként üres egyetemen hadtudományi tanfolyamot nyitott, s a beiratkozott 200 hallgató négy hónap mulva már tiszt lett a honvéd hadseregben.

A véderőről szóló 1868: XL. t.-c. 21. §-a a középiskolákat, vagy más ezekkel egyenlőrangú tanintézeteket végzett ifjaknak megadta azt a jogot, hogy egyesztendei *önkéntes* szolgálat után már a tartalékba kerüljenek. Megengedte, hogy ezt a szolgálatot főiskolai tanulmányaik megkezdése vagy azok bevégzése után teljesítsék. Aki az önkéntesi iskolában hadtudományi tárgyakat hallgatott s azokból sikeres vizsgálatot tett, hadnagyi, vagy hadapródi rangot nyert; aki azonban nem felelt meg, az 1889: VI. t.-c. értelmében a csapatnál

még egy esztendeig tartozott szolgálni, miközben az önkéntesi iskolát újból látogathatta. Minthogy az 1882: XXXIX. t.-c. az egyévi önkéntesség jogát a honvédségnek is megadta, az előírt 13—14 tárgyat a csak magyarul tudók is hallgathatták s főiskolai tanulmányaikat hadtudományi ösmeretekkel egészíthették ki. Különösen a taktika, tereptan, a terep ábrázolása, a gyakorlati mérés tan, a fegyvertan, az erődítés- és várharc tana s a hadsereg szervezetének ismertetése tarthatott számot az ifjúság tudományos érdeklődésére. És első sorban ezek — a hadtörténelemmel együtt — azok a hadtudományi tárgyak, amelyeket oly helyőrségekben, ahol egyetemek vannak, előbb-utóbb az egyetemekre kell áttenni, hogy ifjaink alaposabban és nyugodtabban foglalkozhassanak velők, mint ahogy azt katonáskodásuknak tömördek foglalatossága közt, az egyéves önkéntesi iskolákban tehetik.

Ezeket a collegiumokat a hadvezetőségtől kivezényelt, de az illető egyetemektől elfogadott, vagyis magántanári képesítéssel ellátott tudós katonatisztek adnák elő, ami hadtudományi irodalmunknak nevezetes gyarapodását jelentené. Előadásukat, az egyetemek szervezetéhez képest, minden egyetemi polgár szabadon hallgathatná, de egyenesen kötelezve volnának reá azok, akik majdan belépni akarnak az egyéves önkéntesi iskolákba, hogy zászlósi vagy tiszti jogosultságot szerezzenek maguknak a tartalékban, illetőleg a szabadságot állományban. Az ott teendő vizsgálaton fölmentenék őket a felelet alól mindazon hadtudományi tárgyakból, melyeknek egyetemi hallgatását indexeik colloquiumi bizonyítványával igazolják. Az önkéntesi év, jelen alakjában, túlságosan sokat követel ifjúságunktól, mikor német nyelven előadott 10—12 katonai tárgyból való vizsgálat letévesésén kívül a katonai gyakorlatok pontos, sőt mintaszerű végzését is elvárja tőle. A hadtudományokkal az egyetemen való megismerkedés, amelyet már ottan egybe lehetne kötni a vívás és a céllövés gyakorlásával, ifjainkat már a hadseregben vagy a honvédségnél való tényleges szolgálat előtt nemcsak katonai szellemmel töltené el, hanem oly időkbén, mint a mostani, mikor a kiképzésre nem sok időt lehet fordítani, ezt az értelmes, tanult és lelkes fiatalságot pár hét múlva már a csatatérre is lehetne vinni. Krobotin hadügyminiszter a folyó 1914. évi augusztus 31-én a monarchia főiskoláinak ifjúságához intézett felhívása szerint azért szervezte (bár csak Ausztriában állította fel) az akadémiai önkéntesek altiszti iskoláit, mert «a lelkes hazafiság, mely ezeket az ifjakat vezérli, kellő biztosítékot nyújt arra, hogy ezek, mint katonák, célszerű kiképzés után a hadseregnek igen sikeres és értékes szolgálatokat fognak teljesíteni.»

A kolozsvári egyetem ifjúságából körülbelül százan jelentkeztek

erre a szolgálatra s így — ahogy a hadügyminiszter remélte is — a hadsereg iránt megnyilvánuló lelkesedéseknek valóban fényes jelét adták. Ezernél többre megy azoknak a hallgatónknak száma, akik mint önkéntesek máris ott küzdenek a dicsőség mezején, vagy várják, hogy odamehessenek.

MÁRKI SÁNDOR.

ÚJ IDŐK.¹

— Adatok a háborúnak a művelődés ügyére tett hatásához. —

Amióta a világháború dúl, egész lényünket ez a világesemény tölti be. Képtelenek vagyunk másra gondolni, egyébvel foglalkozni, mert érezzük, hogy ezekben a csatákban dől el sorsunk, ott készül a világ jövője. Szinte aggodás fog el arra a gondolatra, hogy a jobb erkölcs, az erősebb lélek nem jár mindig együtt az erősebb karral, mint most és hogy az emberiség minden szellemi és anyagi java, annak évszázadokkal való visszavetése ez esélytől függhet.

Minő felforgató visszahatásokat és korszakos átalakulásokat rejteget az idők méhe: ez a súlyos probléma nehezedik már most az emberiség sorsáért aggodó, tisztán és előre látni akaró, egyetemes tájékozódásra szomjazó legkiválóbb elmékre. Velük együtt milliók érzik szükségét ennek a felocsudásnak és feleszmélve, sejtik, hogy a mai világhelyzet a tanulásoknak kiapadhatatlan forrásává, valóságos tengerévé lesz. Nem csoda tehát, hogy boldog-boldogtalan erről gondolkodik, beszél, ír; s ha mi ezúttal ugyanebbe a hibába esünk, szolgáljon mentségül, hogy ennek a háborúnak az eredményeit nemcsak a diplomácia irodáiban dolgozzák fel, hanem a tudós műhelyében, az író asztalán és a nevelő a katedrán. Igazolással felhozhatnók, hogy nem kétes elméletek alapján akarunk spekulatív jóslásokba bocsátkozni, hanem megkíséreljük, vajjon az eddigi jelenségekből és tényekből² — függetlenül a háborúnak valószínű és kívánatos kimenetelétől — nem lehet-e máris bizonyos eredményeket leszűrni? Most elnémultak az elméletek, hallgatnak a szavak; helyettük a tények beszélnek, az eredmények harsognak. Ezeket napról-napra közli a sajtó: csak össze kell gyűjteni, célunknak megfelelően helyesen csoportosítani és e tények logikájára alapítva, megkonstruálhatjuk a

¹ Részletek a M. P. T.-ban 1914 október 17-én tartott felolvasásból. A dolgozat néhány fejezete a *Néptanítók Lapjában* jelent meg. (1914).

² Jórészt német viszonyokról szólunk és német források alapján, amelyek mostanában is rendelkezésünkre állnak.